

КСЕНИЈА КОНЧАРЕВИЋ

Универзитет у Београду (Република Србија)

**АСОЦИЈАТИВНИ РЕЧНИЦИ КАО ИЗВОР ЗА ПРОУЧАВАЊЕ
РЕЛИГИОЗНОСТИ У ПОСТАТЕИСТИЧКИМ ДРУШТВИМА
ИСТОЧНЕ И ЈУГОИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ
(на материјалу речника српског и руског језика)***

Кључне речи: Социоллингвистика, теоллингвистика, социологија религије, религиозност, асоцијативни речник, асоцијативна поља лексема, савремени српски језик, савремени руски језик.

САЖЕТАК

У раду се, на материјалу асоцијативних речника, спроводи анализа садржине и структуре асоцијативних поља лексема из семантичког поља „религија и Црква“ у руском и српском језику са циљем реконструкције представа о религиозности у свести носилаца двају језика. Добијени резултати доводе се у корелацију са новијим социолошким испитивањима религиозности грађана Русије и Србије.

STRESZCZENIE

Słowniki skojarzeniowe jako źródło badań religijności w społeczeństwach postateistycznych Europy wschodniej i południowoschodniej (na przykładzie języka serbskiego i rosyjskiego)

W artykule analizuje się treść i strukturę derywatów asocjacyjnych należących do pola semantycznego „religia i Kościół” w języku rosyjskim i serbskim. Na materiale słowników skojarzeniowych rekonstruuje się wyobrażenia na temat religijności w świadomości użytkowników obu języków. Uzyskane rezultaty poddane są konfrontacji z nowszymi socjologicznymi badaniami nad religijnością obywateli Rosji i Serbii.

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

У овом раду позабавићемо се језичком сликом религиозности¹ која се може реконструисати анализом асоцијативних поља (АП) лексема из сфере сакралног у руском и српском језику, представљеним у асоцијативним речницима ових двају

* Рад је израђен у оквиру пројекта под насловом „Српска теологија у XXI веку: фундаменталне претпоставке теолошких дисциплина у европском контексту – историјска и савремена перспектива“, који финансијски подржава Министарство просвете и науке Републике Србије (евиденциони број пројекта 179078).

¹ Религиозност у овом истраживању диференцирамо у односу на црквеност. Црквеност је ужи појам од религиозности, пошто има религиозних људи који не учествују у црквеном животу, као што има

језика (в. *Лексикографски извори*). Нагласићемо да материјал из руског и српског језика није апсолутно упоредив, пре свега због чињенице да у постојећим асоцијативним речницима нису представљене идентичне лексеме из сфере која нас овде интересује, као и због тога што су поједина асоцијативна поља у *Асоцијативном речнику руског језика* (Караулов и др. 1994) суженија, пошто је анкетирани мањи број говорника². Ово, међутим, не представља озбиљну сметњу за добијање реалне слике о структури асоцијативних поља, будући да је највећи број асоцијативних поља што их овде анализирамо валидан³, са 500 и више реакција.

и оних који учествују у извесној мери у црквеном животу а да нису религиозни по психолошким параметрима религиозности („субјективни систем ставова и систем унутрашњих трајних диспозиција који укључује веровања, знања, осећања и понашања“ – исп. Кубурић 1999: 77). Социолошки се лакше детектује формална религиозност, посебно када она представља обичајну норму средине или легитимацију друштвеног положаја појединца или групе, или везивно ткиво друштвене заједнице. У социолошким емпиријским истраживањима класична религиозност се обично разбија на два конститутивна елемента – на религиозну свест, у широком распону веровања, осећања и религијског доживљаја, и на религијско понашање и удруживање (одлажење у храм, учешће на службама, практиковање индивидуалне молитве, поста, пружање материјалне потпоре Цркви). Црквеност подразумева познавање њених правила, упражњавање обреда, поштовање обичаја, прихватање њеног свакодневног живота, једном речју, добровољно прихватање Цркве усвајањем њеног установљеног и установљеног начина живота и мишљења (Чеснокова 2005: 4).

² При изради *Руског асоцијативног речника* за мањи број АП анкетирано је око 100 испитаника — изворних носилаца руског језика узраста од 17 до 27 година, а за већи — око 500. Млађа популација пунолетних грађана, уз то са академским образовањем (студенти прве три године различитих високошколских установа), изабрана је за анкетање из два разлога: прво, зато што су аутори сматрали да ће управо ова популација знатно утицати на развој језика у догледној будућности, и друго, зато што се очекује да на њихову језичку свест утиче и одабрани профил студија. Стога аутори у предговору констатују да је *Руски асоцијативни речник* „излаз у будућу језичку свест Руса“ (Караулов и др. 1994: 5). При изради *Асоцијативног речника српскога језика* анкетирани су и студентска, али и старија средњошколска популација, што обезбеђује поклапање узрасних карактеристика узорка.

³ Резултати слободних асоцијативних експеримената (који су у основи стварања асоцијативних речника) сматрају се објективним, тачним и подложним проверама. Слабост овако добијеног материјала је у томе што у значајној мери зависи од услова експеримента, старости испитаника, њиховог образовања, пола, професије, искуства итд. Ово се, међутим, може занемарити уколико се обрађују валидна асоцијативна поља. Број испитаника – учесника у анкети од велике је важности за добијање релевантних података, јер је установљено да се резултати анкета за број испитаника који је већи од 500 не разликују од оних где их је 500, због тога што долази до засићења асоцијативно-вербалне мреже, другим речима, не појављују се нове реакције које имају фреквенцију већу од 1 (Стефановић 2012: 14). Валидна асоцијативна поља представљају асоцијативну норму, јер садрже практично све везе стимулуса са другим речима које се чувају у меморији сваког носioca конкретног језика и припадника дате културе са нормалном психом. Ј. Н. Караулов у вези са овим констатује: „По правилу у валидном асоцијативном чланку (а такав чланак садржи најмање 500 реакција), који одражава асоцијативно поље у структури језичке способности говорника, то јест начин чувања информација о речи-стимулусу, ‚записане‘ су све лексичко-семантичке варијанте значења те речи. ‚Записане‘ су, или фиксирани [...] на специфичан начин – у различитим комбинацијама стимулуса са реакцијама. [...] Како показују бројни огледи изведени приликом изучавања начина изражавања полисемије у асоцијативним чланцима, оно је увек потпуно ако се под потпуношћу сматра корелација, подударане списка лексичко-семантичких варијанти значења које се може извући из асоцијативно-вербалне мреже са описом дате речи у једнојезичким речницима“ (Караулов 1996: 85).

Испитаници тестирани у српској средини (Пипер и др. 2005) су по узрасним и образовним карактеристикама блиски онима који су учествовали у изради *Руског асоцијативног речника* (в. напомену 2).

Постојала су два мотива за спровођење овог истраживања — социолошки, односно социолингвистички, и интралингвистички. Са социолингвистичке тачке гледишта занимало нас је рефлектовање актуелних промена у религиозности грађана постатеистичког и посттоталитарног друштва у језичкој свести Срба и Руса. Општа слика религиозности у савременом руском и српском друштву готово је идентична. Основни налаз истраживача у области социологије религије⁴, који је заједнички обема срединама, јесте да се крајем 80-их и почетком 90-их година прошлог века после низа деценија друштвена свест трансформисала од декларисаног атеизма ка декларисаној вери. У таквом идејном трансформисању структура верничке популације се постепено консолидовала, тако да је током прве деценије XXI века поново постигнута њена релативна стабилност. Међутим, религијска ренесанса до које је дошло у минуле две деценије у Руској Федерацији и у Републици Србији, како показују релевантна истраживања, има извесна унутарња ограничења, тако да ревитализација религијског и црквеног није тако не-проблематична појава (поред снажног проправославног консензуса, декларисане религиозности и вере у Бога, међу грађанима обеју земаља присутни су и идејни синкретизам, аморфност религијске свести, селективност веровања у догматске поставке хришћанства, а уочен је и проблем адекватног практичног религијског понашања — ортопраксије, односно изражавања црквености у самој декларисаној верничкој популацији). Значајан је и налаз да се слика типичног верника данас разликује од представе из периода пре краја 80-их година: данас се за типичног конвенционалног верника више не би могло, као раније, рећи да потиче из руралне средине, да је углавном припадник старије генерације, да је женског пола и да је са нижим нивоом образовања (Благојевић 2011: 66–71).

Други повод за приступање овоме истраживању, поред неоспорне сличности, јесу и значајне разлике у садржају асоцијативних поља чији су стимулуси биле имиџе и придеви којима се означавају феномени у домену сакралног и њихова обележја, као и разлике у религиозности припадника руске и српске етносоциокултурне заједнице. Пошто се сматра да валидна асоцијативна поља представљају најпотпунији доступан материјал који одражава језичку свест просечних савремених говорника, она су и била полазна тачка испитивања.

⁴ Актуелно стање религиозности грађана Србије по критеријумима индикатора религиозности сврстаних у три категорије (индикатори верске идентификације, индикатори верске догматике и индикатори црквености) представљено је у: Благојевић 2011: 43–72). Веома информативне у овом погледу су и монографије Д. Радисављевић-Ћипаризовић (Радисављевић-Ћипаризовић 2006) и З. Кубурић (Кубурић 2010), које нуде актуелне податке о верском идентитету грађана Србије. Од емпиријских истраживања религиозности грађана Руске Федерације крајем XX и почетком XXI века поменућемо монографију В.Ф. Чеснокова (Чеснокова 2005), студије Б. Дубина (Дубин 2004), Н. Митрохина (Митрохин 2007) и Ј. Сињелине (Сињелина 2010).

Ограниченост обима ове публикације дозвољава нам да методологију истраживања религиозности у савременој језичкој свести Срба и Руса илуструјемо само најкарактеристичнијим процедурама. Показаћемо на који начин је могуће анализирати садржину и структуру АП лексема из семантичког поља „религија и Црква“ у руском и српском језику са циљем идентификовања индикатора религиозности у свести просечних носилаца двају језика. Из *Асоцијативног речника српскога језика* (Пипер и др. 2005) анализирали смо 6 стимулуса — *вера, духовност, побожан, побожност, православни и црква*⁵, а из *Руског асоцијативног речника* (Караулов и др. 2004) — 12 стимулуса: *Бог, Богородица, вера, духовный, Иисус, святая, свято, святой, святость, храм, Христос, церковь*.

2. АНАЛИЗА САДРЖИНЕ АП

Материјал асоцијативних речника може се класификовати на основу различитих критеријума. Овде ћемо применити принцип семантичке и концептуалне блискости реакција, тако да ћемо, по методологији Р. Драгићевић (Драгићевић 2010: 55–98) и М. Стефановић (Стефановић 2012: 25–32) издвојити 17 група које обухватају блиске реакције у анализираним АП из оба језика. Приликом анализе нећемо свим групама посветити подједнаку пажњу, пошто је циљ нашег истраживања уочавање истоветности, сличности и разлика које се манифестују у језичкој свести носилаца руског и српског језика, а односе се на индикаторе религиозности.

Групе које су издвојене су: дефиниција, функционалне везе у домену религије, функционалне везе изван религије, идентификација са конкретном религијом, позитивне емоције и оцене, негативне емоције и оцене, неутралне синтагматске везе (модел двеју речи), прецедентни текстови⁶, личносно, интерперсонално, аксиолошко значење, веза са националним идентитетом, идентификација са конкретном особом, друго значење, егзистенција, локација, опозити, рима и слободна асоцијација. Овако груписане реакције, као што ћемо имати прилике да уочимо, нису присутне код свих стимулуса. Напоменућемо да су називи група условни, и да је њихово издвајање послужило као средство у функцији прегледније систематизације материјала. На пример, за стимулус *побожан* у српском језику реакције ћемо груписати на следећи начин:

⁵ У овом речнику нема других стимулуса везаних за сферу религије и Цркве. У србистици је из ове сфере до сада анализирано само АП лексема *црква* на основу поређења њеног психолингвистичког са лексикографским значењем, којом приликом је утврђено постојање разлика у броју и редоследу значења (Стефановић 2013: 285–294).

⁶ Прецедентни текст је добро познат сваком социјализованом представнику једне етносоциокултурне заједнице. То могу бити текстови из књижевности (у нашем корпусу то је, на пример, поема *Вера Павлодольска* М. Бећковића), популарне песме (нпр. *Православље долази са југа*), рекламе, политички текстови и сл. Корпус ових текстова се може мењати. Неки од њих могу временом изгубити статус прецедентних текстова, а неки тај статус могу добити. Ти текстови су обрасци националне културе: они одражавају, али и формирају скалу националних вредности (детаљније в. у: Драгићевић 2010: 15–16).

Функционалне везе у домену религије: *црква 82, Бог 40, поп 24, вера 22, религија 15, свештеник 12, крст 9, веровање 3, Амен, Библија, црквењак, дух, манастир, монах, спас;*

Функционалне везе изван религије: *наука;*

Неутралне синтагматске везе: *човек 286, бити 9, старац, младић 3, дечак, дечко, деда, грађанин 2, баба, чика, дека и бака, друг, ђак, кум, људи, момак, муж, родитељ, познаник, студент;*

Дефиниција: *верник 28, веран 19, религиозан 15, верује 2, богом дан, богоугодан, богу близак, божији, црквен, дуга сукња, иде у цркву, крштен, молити, обузет црквом, очи дубоке, оковратник, поштује веру, православан, средњовековни јунак, теолог, вера у Бога, вероиспосник, веровати, воли Бога;*

Позитивне емоције и оцене: *добар 8, смеран 3, благ, искрен, културан, миран, поштен, скроман, скрушен, увек 2, да, диван, занимљив, идеалан, к'о Бог, леп, лепа, љубав, моћ, неискварен, невин, нормалан, одан, одмерен, племенито, прави, просветљен, сигуран, смирен, смирена, свака му част, светац, тих, узвишен честит, чисто;*

Идентификација са конкретном религијом: *хришћанин 4, православац 2, муслиман, православље;*

Егзистенцијално: *нисам 2, ако, био, био увек, да, јесам, можда, не, није свако, свако, срећом;*

Личносно, интерперсонално, аксиолошко значење: *ја 3, сам ја, верујем;*

Негативне емоције и оцене: *фанатик, глуп 3, залуђен, кретен, лажно 2, неук, досада, глупост, лудак, незналац, пас⁷, педофил, подлац, помирен, порњићар, поводљив, празнина, сатанизам, сиромаш, сујеверан, сувише, тужан, уплашен, залудан, залуђеност, занесеност;*

Веза са националним идентитетом: *Србин 4, народ 2, Срби;*

Опозити: *атеиста 11, атеист, безбожан;*

Слободне асоцијације: *анархија, анкета, крила, остатак, речник, серија, врело, зарони, живим, живот, лопта;*

Идентификација са конкретном особом: *отац 4, мајка, мама 2, брат, Владика Николај, Ивана, је моја бака, патријарх Павле, тата.*

Овако груписане реакције омогућују квалитативно и квантитативно поређење материјала из различитих АП и уједно олакшавају уочавање детаља унутар појединачно узетих група. На пример, у групи „идентификација са конкретном особом“ у српском језику у свим анализираним пољима присутна је асоцијација на патријарха Павла, док у руском језичком материјалу не налазимо ниједну кон-

⁷ У традиционалној српској култури пас се сматра изразито нечистом животињом. Између осталог, типиком је прописано правило да у случају оскврњења храма уласком пса у њега, свештеник мора извршити мало освећење храма (одговарајуће молитве наводи Велики требник, гл. 44). У савременој језичкој свести лексема пас и њени синоними има изразито негативне конотације, о чему сведоче фразеологизми *лагати као пас, враћати се на своју бљувотину као пас, липсати као пас, гладан као пас, терати кера, кучкин син*, увредљиво називање човека *цукелом*, а жене *кучком*.

стантно присутну асоцијацију на личност савременика, свеједно да ли је реч о припадницима клира или световним лицима. Овај детаљ указује на консензус у свести испитаника о томе да патријарх Павле представља оличење аутентичних вредности православне духовности у наше доба.

Класификовање података олакшава анализу сваког појединачног асоцијативног поља — утврђивање његове структуре (центар, ближа, даља и крајња периферија) и садржинских веза између стимулуса и реакција. Тако се могу упоређивати и реакције на исте стимулусе у разним језицима, што служи као основа за дубља истраживања веза између језика и културе, језика и националног менталитета. У даљем излагању предочићемо резултате анализе оних типова реакција који су битни за утврђивање индикатора религиозности у свести носилаца српског и руског језика. Као полазиште у истраживању узећемо позитивне и негативне емоционално-експресивне и вредносне реакције, а приликом њихове интерпретације по потреби ћемо укључивати и друге типове који доприносе бољем сагледавању ситуације, пошто на имплицитан (или, понекад, експлицитан) начин објашњавају узроке настанка оваквих или онаквих асоцијација (о комуникационим тактикама испитаника при попуњавању асоцијативних тестова и рефлектовању индивидуалних одлика испитаника на њихове асоцијације детаљније в. Караулов 1996: 67–96).

Однос носилаца руског и српског језика према појмовима и представама из духовне сфере, као што ћемо видети из излагања које следи, веома добро показују емоционално-експресивне реакције. Процентуални удео позитивних (а) и негативних (б) емоционалних реакција и оцена је следећи (у опадајућем поретку):

(а)

— у српском језику: *духовност* 15,91%; *побожност* 11,94%; *побожан* 10,81%; *вера* 8,2%; *православни* 4,50%; *црква* 3,63%;

— у руском језику: *Богородица* 28,15%; *святость* 13,72%; *духовный* 7,92%; *Иисус* 6,73%; *церковь* 5,88%; *свято* 4,54%; *Бог* 4,37%; *Христос* 2,92%; *святая* 1,96%; *храм* 0,96%; *святой* 0,95%; *вера* 0.

(б)

— у српском језику: *побожност* 8,81%; *побожан* 4,24%; *црква* 2,75%; *духовност* 2,34%; *вера* 2,1%; *православни* 1,26%;

— у руском језику: *святость* 10,78%; *церковь* 3,92%; *Бог* 3,36%; *Христос* 2,43%; *святая* 1,96%; *Иисус* 1,92%; *вера* 1,94%; *духовный* 0,99%; *Богородица* 0,97%; *свято* 0,90%; *святой* 0; *храм* 0.

Позитивне емоционално-експресивне и вредносне реакције у оба језика доминирају у односу на негативне⁸. Једино АП у коме је констатована већа проценту-

⁸ Узрок овоме, поред промена у друштвеној свести, оличених у ревитализацији религијског, видимо и у социолошким методама доказано везивање религиозности за породицу и блиско окружење (на пример, испитанике су, по подацима из 2010, вери поучавали највише родитељи (39%), бака и деда (28%), пријатељи (17%) и рођаци (15%), а изван тог круга најактивнији су били свештеници (34%)

ална заступљеност негативних емоција и оцена јесте *вера* код носилаца руског језика. Занимљиво је да подједнак број позитивних и негативних реакција изазива стимулус *святая*, док је у АП *Христос* у руском језику разлика готово незнатна.

У свести носилаца српског језика, како показује статистичка анализа, амбивалентан је однос према побожности⁹ и Цркви¹⁰, а код Руса, поред два већ помену-та стимулуса, и према Богу¹¹. Поларизован је и однос према Христу — за ово асоцијативно поље везује се приближно једнак проценат позитивних (2,92%) и негативних (2,43%) емоција и оцена, али се у асоцијативном пољу *Иисус* среће далеко већи проценат позитивно маркираних реакција (6,73% наспрам 1,92% са нега-

(Николић, Јовић-Лазич 2011: 112–113). Овако висока позиционираност баке и деде посредно сведочи о неуспеху агресивне атеизације друштва у периоду после Другог светског рата, или макар о масовном чувању обичајних и обредних обележја православне вере (посебно у руралним срединама).

⁹ Према социолошким истраживањима спроведеним у Србији 2010. године, 78% испитаника себе сматра религиознима. Побожност је углавном традиционална (39%), дакле подразумева конфесионално изјашњавање, поштовање обичаја, неговање атмосфере побожности у породичном кругу, славење верских празника, присуствовање и учешће у обредима крштења, венчања и погребња. У питању је „колективистичка“ религиозност која се налази у конкурентском односу са наслеђеним идеолошким чиниоцима и секуларном оријентацијом модерног друштва (Николић, Јовић-Лазич 2011: 115–116). Побожност која проистиче из уверења („уверени верник који прихвата све што његова вера учи“) заступљена је са 27,8%, док се чак 16,4% испитаника изјашњава да су „религиозни, али не прихватају све што њихова вера учи“ (Радич 2011: 20).

¹⁰ Социолошка истраживања показују да Црква има легитимитет у савременом српском друштву, испред институција и организација из било које сфере јавног (секуларно-друштвеног) живота (унутрашњеполитички, спољнополитички и економски субјекти и чиниоци). Већина испитаника са територије Србије који су учествовали у истраживању Центра за европске студије (Брисел), Фондације „Конрад Аденауер“ и Хришћанског културног центра из Београда (2010) сматрала је, у убедљивом проценту (60%), да Цркве и верске заједнице треба да учествују у јавном животу, наводећи као разлоге овог свог уверења ставове да оне пропaгирају добро (18%), да утичу на свест и понашање (13%), да је природа религијских принципа у суштини позитивна (7%), да уче људе нормалном животу (8%), да имају кохезиону улогу у друштву (4%). Негативан став преосталих 40% може се окарактерисати као ограђивање, бојазан од евентуалне инструментализације религије или манипулације њоме у политичке сврхе, а извире из следећих образложења: „мешање у политику“ (19%), „верски ратови“ (11%), злоупотреба религије (11%) и појединачни непримерени случајеви (9%). Поверење у Цркву је, сходно овом испитивању, „веома велико“ (18%), „велико“ (41%) и „не баш велико“ (28%). Црква нуди адекватан одговор на духовне и моралне потребе људи по мишљењу 63% испитаника (исп. Николић, Јовић-Лазич 2011: 118–119).

¹¹ Иако у савременој руској популацији преовладава мишљење да Бог постоји, или пак да постоји нека врста духа или животне силе која можда и није Бог, истраживања показују да су међу онима који се самодекларишу као верујући заступљена и веровања која уопште нису сагласна са догматиком Православне Цркве: веровање у магију, у телекинезу, у поставке далекоисточних религија (реинкарнација и др). Руски социолози уочавају да се религијска (идејна) еклектика изражава у широком спектру појаве нових, окултно-магијских веровања помешаних са поставкама православне вере. Б. Дубин ову ситуацију назива специфичним „вредносним политеизмом“ (Дубин 2004: 40). У српској средини уочена је појава дисолуције догматског садржаја вере – самодекларисани верници у мноштву случајева не верују у целовитост идејног језгра православне вере већ неке догмате преферирају, а неке, који су ближи есхатологији, одбацују; ипак, изнадполовична већина испитаника верује у Бога на догматски начин (Благовјећ 2011: 57–58).

тивном конотацијом). Изразито је позитиван однос Руса према Богородици (28,15% позитивних наспрам 0,97% негативно маркираних експресивно-емоционалних реакција и вредносних оцена).

Извор позитивних емоција и оцена јесу пре свега апстрактне категорије из сфере сакралног — светост (*долг 3, вечная, вольный, душе радость, закон, непорочна, неприкосновенность, облагораживает, редкость, сияние, это вечно, тишина*), свето (*долг, дорого, не трогать, превыше всего, то, что дорого*), духовност (*лепота 16, мир 10, богатство 7, доброта 6, памет, племенитост, врлина 4, интелигенција, лепо, срећа 3, битно, центар, интересантно, испуњење, мудрост, смишао, снага, успех, вредност, (не)достижна, чистота, дар, дивно, добро, дубина, истина, љубав, маишта, милина, мирноћа, на нивоу, надахнутост, нада, позитивна, позитивни део, позитивно, права ствар, ретко, реткост, светлост, страва, супер ствар, живот*), побожност (*верност 7, смиреност 5, да, доброта, љубав, смерност 4, мир, реткост 3, добро, друг, нада, ОК, скрушеност, спас, утеха 2, благостање, богатство, богобојажљивост, чедност, дар, добра ствар, драгоценна, искреност, исправно, исправност, јака особа, је лепа, је спас, једино што остаје, лепа, лепо, миран, мирно, неопходна, нежност, оданост, племенитост, покровитељ, поштовање, потребна, позитивизам (=вероватно: позитивност), само тако, сан, савриенство, снага, страхопоштовање, супер, суштина, све, успех, увек, узвишеност, веран, врхунац, заувек*). Међутим, поларизација наступа чим се ове категорије конкретизују: стимулус *побожан* подразумева и позитивне (*добар 8, смеран 3, благ, искрен, културан, миран, поштен, скроман, скрушен, увек 2, честит, чисто, да, диван, идеалан, к'о Бог, леп, лепа, љубав, моћ, неискварен, невин, нормалан, одан, одмерен, племенито, прави, просветљен, сигуран, смирен, смирена, свака му част, светац, тих, узвишен, занимљив*) и негативне асоцијације емоционално-експресивне и аксиолошке маркираности (*глуп, фанатик 3, залуђен, кретен, лажно 2, неук, досада, глупост, лудак, незналац, пас, педофил, подлац, помирен, порњићар, поводљив, празнина, сатанизам, сиромах, сујеверан, сувише, тужан, уплашен, залудан, залуђеност, занесеност*), слично и у руском (*святая: мудрость, чистая*, али и: *тужая, тупая*). Однос према Цркви је поларизован — карактеришу га позитивно маркирани емоционално-експресивни и вредносни асоцијати (*мир 9, нада 3, благостање, да, дисциплина, љубав, мир-спокојство, морал, олакшање, романтика, савест, спасење, спокој, страхопоштовање, света, свето и хладно, светост, тишина, високо*), уз истовремено забележене негативне реакције (*догма 6, лаж 3, глупост, грех, хладно, ломача, лопови, моћ, мрак, оронуло, превара, смор, туга, жаљење, злато драгуљи*; у руском: *величие, для всех, красота, рост, счастье, торжество и не люблю, обманут, опиум для народа, фетиш*), као што је и *вера* извор и позитивних (*љубав 39, мир 3, истина, слобода, срећа, све, успех 2, блаженство, чврстина, чврсто, човекољубље, чудо, давање, доследност, дубина, дубоко, исправност, истина, лепота, истинитост, милосрђе, морал, моралност, мотив, нада и љубав, надахнуће, најважнија, најважније, основа, побожност, покретач, понос, постојати, пове-*

ређе, путовање, приврженост, разлог, слобода, срећа, смиреност, смисао, снага духа и ума, спаја људе, спас, суштина, суштина живота, светлост, светски дух, сврха постојања, сидро, тајна, топло, треба, убеђење, ускрснуће, узданица, узвишеност, важност, водич, врло битно, заједница, закон) и негативних емоција и оцена (невера 6, атеизам, глупост, заблуда 2, атеисти, баба, фанатик, глупости, лажно, магија, мука, ништа, ограничење, оптерећење, послушност, предрасуде, препрека добрих односа, смрт, залуђеност; у руском — без емоционално-експресивно маркираних асоцијата, са процентуално занемарљивим негативним реакцијама фанатизам, ушла). Богородица је у свести носилаца руског језика изразито позитивно маркирана (святая 25, богоогородица, водица, родная, свет и само једна негативна асоцијација — чушь), док је однос према Богу, као што смо већ истакли, поларизован (асоцијати любовь, помощь, свет 2, всемилостивый, могучий, великий, надежда, святой, совершенный, счастье показују теистичку, а вранье, диктатор, зевать, идол, ну и черт с ним, повеситься, преклонение, урод, халявщик, чушь атеистичку или антиатеистичку оријентацију испитаника).

Светост, свето и духовност, као изразито позитивно маркиране категорије, како показује даља анализа асоцијација, у језичкој свести наших савременика не везују се искључиво за сакралну сферу. Свето је за просечног Руса, према Руском асоцијативном речнику, окарактерисано као нешто бесценно, свјаченно, в памяти, чисто в душе; ова категорија има већи распон асоцијата изван сфере религије (48,18%) него у домену сакралног (20,90). Светост испитаници дефинишу асоцијатима чистота 4, верность 2, благоговение, благочестие, вера во что-то, доброта, дух, духовность, мудрость, непорочность, неприкосновенность, и везују је не само за сферу сакралног (35,29%) него и за животну свакодневицу, са 13,72% реакција (человека, чувств 2, брака, традиция, память, дружбы, мысли, народа, поступка, родина, слова, хранить). Шта просечни носилац српског језика сматра светињом показује материјал Обратног асоцијативног речника, где су посведочене асоцијативне везе светиња: мама 6, црква 5, хлеб, Равна гора, српски језик, Балкан, ћирилица, ћутати, дом, кнез Лазар, књига, Косово, милосрђе, нација, наука, обећање, побожност, родољуб, сестра, споменик (од укупно 29, из сфере сакралног је 6 асоцијата — 20,68%). Духовност се међу српским испитаницима доживљава као просвећеност 31, дух 16, узвишеност 11, занимљивост 10, особина 7, продуховљеност 5, испуњеност 4, образованост 3, чистоћа, образовање, смиреност, веровање, знање 2, виши стадијум ума, даровитост, добродушност, емотивност, искреност, искуство, исправност, карактерност, лебдење, љупкост, медитација, мерило, надахнутост, надареност, највиша вредност, нељудскост, нестварност, нешто више, обдареност, очекивање, присебност, приврженост, прочишћење, просветљеност, психа, самоконтрола, склад, смерност, свест, свестраност, шарм, учтивост, унутрашња срећа, унутрашњи мир, унутрашњи спокој, уздигнутост, честитост, чистота, и у високом проценту остварује функционалне везе изван религије (култура, музика 9, уметност 4, позориште 3, мисао, просветитељство 2, књига, књиге, филозофија, хор, историја,

музичко, опера, наука, песма, песништво, слика, читати — 6,39% од укупног броја асоцијација). Ово је, свакако, последица полисемичности лексеме *духовност* у савременом српском језику и широког опсега њених значења (лексикографска дефиниција *духовности* из *Речника српског језика* гласи: «1. стање онога што је духовно, нематеријално, спиритуално, 2. особина онога што је пуно духа, продуктивно» — Николић 2007: 335). Међутим, већ код побожности, која се са 43,28% асоцијација везује за сферу религије, примећујемо поларизованост емоција и вредносних оцена (11,94% позитивних према 8,81% негативних). Показује се, дакле, да, што је више асоцијација везано за институционалне и манифестне облике религиозности, то је и емоционално-експресивни набој који прати одређени стимулус негативнији.

Ову тенденцију, поред већ прокоментарисаних, илуструју и примери асоцијативних поља *црква/ црква — храм*. Лексема *црква/ црква* је полисемантична, са значењима: 1. *зграда у којој се врше верски обреди, храм, богомоља*. 2. *заједница верника*. 3. *црквена власт, црквено старешинство, црквени ред*. 4. *служба у цркви* (Николић 2007: 1496), односно 1. *религиозная организация духовенства и верующих, объединенная общностью верований и обрядности; религия, проповедуемая такой организацией*. 2. *здание, в котором происходит христианское богослужение* (Кузнецов 2004: 1462). Лексема *храм* може имати и пренесено значење (*храм науке/ храм знања*) (Николић 2007: 1471; Кузнецов 2004: 1453). За *храм* се у језичкој свести испитаника не везују негативно обојене асоцијације и оцене. Од реакција типа дефиниције у асоцијативном пољу *храм* посведочена је *црква* 10 (9,61% укупног броја одговора). У структури поља као доминантни истичу се синтагматски спојеви везани за примарно значење (*Божий 24; святой 3, Господень 2, Богородица, Господний, Господня, древний, прекрасный, реставрировать, священный, без окон, восточный* — 34,31%), следе функционалне везе у домену религије (*Бог 3, крест 3, святое, Бога 2, Христа, блаженный, Господа, жертвоприношение, спасения* — 14,70%) и изван религије (*дом, любви 4, науки, судьбы 2, культуры, музей, мысли, турпоездка* — 15,68%). Асоцијације са конкретним молитвеним здањима (*Христа Спасителя 8, Василий Блаженный*) у структури одговора учествују са 8,82%, док је идентификација са конкретном религијом слабо изражена (*лютеранский, православный, ислам* — 2,94%). У асоцијативном пољу *црква/ црква*, међутим, налазимо негативне емоције и оцене (у руском: *не люблю, обманут, опиум для народа, фетиш* — 3,92%, у српском — *догма 6, лаж 3, глупост, грех, холодно, ломача, лопови, моћ, мрак, оронуло, превара, смор, туга, жаљење, злато драгуљи* — 2,75%). Од функционалних веза у домену религије, које у структури поља учествују са 43,13%, на институционално устројство Цркве указују релативно малобројни асоцијати *поп 2, епископ, приход, религия, священник*, а од устаљених синтагми само једна — *отделена от государства* (идеосинкретична реакција); у српском су овакви асоцијати из групе «функционалне везе у домену религије» (78,82%) знатно бројнији — *поп 115, религија 33, свештеник 16, патријарх 3, попа, символ вере, верник, ве-*

роисповест, владика. Са конкретном религијом Црква се у руској популацији идентификује на основу 10,78% одговора (*православная 9, католическая, христианская*), у српској на основу свега 2,38% одговора (*православље 9, хришћанство 6, православна 3, хришћани*). Са националним идентитетом у руској средини повезује је само 0,98% добијених одговора, у српској — 0,25%. Од дефиниција појма руски испитаници дају само једну — *учреждение* са 0,98%, док српски међу 46 одговора типа дефиниције, који у општој структури поља учествују са 5,76%, за институционални карактер Цркве везују реакције *институција 4, установа 3, организована религија, религиозна установа*.

Интригантно је питање варијација у емоционалном односу и вредносним ставовима руских испитаника према Богу и Пресветој Богородици. Убедљиво најизраженији позитивни емоционални набој везује се за Богородицу (28,15%): ово, чини нам се, можемо релативно једноставно објаснити путем навођења асоцијација типа дефиниције, које, са заступљеношћу од 22,33%, формирају центар овог асоцијативног поља: *мать 13, матеръ, мать Иисуса 3, божественница, Мариа, мать святая, мать Христа*. Наведена група асоцијација указује на повезивање Богородице са представама о мајци, које су у руској језичкој свести израито позитивно маркиране (она је родитељка и хранитељка, еталон доброте, пожртвованости, брижности, нежности; о психолошком значењу лексема *мать/мајка* у језичкој свести Руса и Срба на материјалу асоцијативних речника, као и на паремиолошкој и фразеолошкој грађи, в. Стефановић 2012: 67-76). Асоцијат *Мариа* указује на присан, личносни однос према Богородици (обраћање по имену). У центру АП *Богородица* налазе се још и функционалне везе у домену религије (26,21%): *икона 16, религија, святое, святой 2, батюшка, Иисус Христос, крест, на картине, православие* (функционалне везе изван сфере религије у анализираном АП нису присутне). Асоцирање Богородице са иконом, прво по фреквентности у овој групи асоцијација, додатно се поткрепљује асоцијативним повезивањем са конкретним иконографским приказима (*Владимирская, Рязанская*) (1,94% реакција). На ближој периферији, са 8,73% реакција, лоцирани су прецедентни текстови (*Пресвятая 7, Дева радуется, Царица мать*), што указује на познавање и, вероватно, коришћење ових молитвених обраћања Мајци Божијој.

Однос према Богу знатно је сложенији, што показује структура асоцијативног поља. Најпре, индикативан је налаз да процентуално највећи број анкетних одговора — 19,86% — спада у групу слободних асоцијација. На другом месту (12,12%) налази се идентификација са конкретним богом (*Зевс, Иисус, Иисус Христос 5, Христос, солнце 4, солнца 3, Аллах, Allah, войны, земли 2, огня, Бахус, Сварог*), где је чак 62% асоцијација везано за паганску митологију и нехришћанске религије. Треће место у структури поља са 11,78% реакција заузимају дефиниције (*Господь 6, отец 5, творец 4, всемогущий, главный, един, один 3, Всевышний, единый 2, большое, большой, верховный, всеобъемлющий, един в трех лицах, есть любовь, высшая сила, высший, мирское создание, неземной, неизведанное, образ с иконы, свидетель, святыня, смысл, создатель, создал, создал рай,*

судья, существо высокого порядка, таинственный, тайна, триединый, Троица, царь); у истом проценту су присутни прецедентни текстови — фразеологизми, паремије и реминисценције (*знает б, весть что, поможет 4, с тобой 3, весть, знает что, с ним 2, в помощь, все видит, все даст, его знает, не дай бог! боже мой! с нами, с ней, убог, зеленый, Сумерки богов, взял*), следе егзистенцијално обојени (*есть 12, нет б, везде 2, атеист, был, выдумка, есть, сказал Маркс, кто-то, не верю, не знаю, нечто, отсутствует — 10,1%*) и одговори типа локализације (*на небе 11, небо б, облако, на небесах 2, везде, далеко, над нами, на земле, Вселенная, космос, душа, душка, совесть — 10,1%*). Центар и ближу периферију поља заузимају, дакле, асоцијати који представљају покушај интелектуализације (дефиниција, егзистенција, локализација, идентификација) или су реликт језичке свести из прошлости (окамењени идиоми, паремије). Функционалне везе у домену религије у свести савремених Руса лексема *Бог* остварује у свега 8,41 % случајева (*церковь 7, ангел 5, религия 4, вера 2, Библия, грех, иконы, крест, рай, спасение, христианство*), личносно значење (*мой 8, не мой 9*) — у 3,03%. Бог се, преко атрибута моћи, идентификује и са неким реалијама изван сфере сакралног (*КПСС, рок, американцы, власть — 1,34%*). Стога не чуди низак проценат емоционално-експресивно маркираних одговора, а њихова поларизованост (4,37% позитивних и 3,36% негативних реакција), рекли бисмо, проистиче из аморфности представе о Богу у свести испитаника.

3. СТРУКТУРА АП И ПОКАЗАТЕЉИ РЕЛИГИОЗНОСТИ

У структури сваког АП на основу броја реакција издвајају се центар, ближа, даља и крајња периферија. Граница између њих јасно је видљива, и може се представити као нагли пад у процентима. У овом прегледу у обзир смо узимали само оне групе реакција које имају значај за утврђивање индикатора религиозности.

Вера (срп.)

Центар: функционалне везе у домену религије 46,92%; прецедентни текст 21,59%;

Ближа периферија: дефиниција 11,50%; позитивне емоције и оцене — 8,2%;

Даља периферија: идентификација са конкретном религијом — 6,67%; личносно, интерперсонално, аксиолошко значење — 5,68%; негативне емоције и оцене — 2,1%, веза са националним идентитетом — 1,42%

Крајња периферија: егзистенција — 0,42%, локација — 0,28%, слободне асоцијације — 0,28%

Вера (рус.)

Центар: прецедентни текст — 36,89%; функционалне везе изван религије — 33,98%;

Ближа периферија: функционалне везе у домену религије — 14,42%;

Даља периферија: негативне емоције и оцене — 1,94%; дефиниција — 1,94%; опозити — 1,94%;

Крајња периферија: идентификација са конкретном религијом — 1,03%.

Црква (срп.)

Центар: функционалне везе у домену религије — 45,85%; дефиниција — 21,84%; позитивне емоције и оцене — 15,91%;

Ближа периферија: функционалне везе изван религије — 6,39%;

Даља периферија: негативне емоције и оцене — 2,34%; слободне асоцијације — 2,18%; идентификација са конкретном особом — 2,02%; идентификација са конкретном религијом — 1,56%;

Крајња периферија: веза са националним идентитетом — 0,78%; личносно, интерперсонално, аксиолошко значење — 0,78%; опозити — 0,31%.

Церковь (рус.)

Центар: функционалне везе у домену религије — 43,13%; модел двеју речи — 18,62%;

Ближа периферија: идентификација са конкретном религијом — 10,78%;

Даља периферија: позитивне емоције и оцене — 5,88%; негативне емоције и оцене — 3,92%; локализација — 3,88%; асоцијација са конкретним храмом — 1,96%;

Крајња периферија: дефиниција — 0,98%; личносно, интерперсонално, аксиолошко значење — 0,98%; веза са националним идентитетом — 0,98%.

Храм (рус.)

Центар: неутралне синтагматске везе (модел двеју речи) — 34,31%;

Ближа периферија: функционалне везе изван религије — 15,68%; функционалне везе у домену религије — 14,70%; дефиниција — 9,61%; идентификација са конкретним храмом — 8,82%;

Даља периферија: слободне асоцијације — 4,90%; идентификација са конкретном религијом — 2,94%;

Крајња периферија: позитивне емоције и оцене — 0,96%.

Духовност (срп.)

Центар: функционалне везе у домену религије — 45,86%; дефиниција — 21,84%; позитивне емоције и оцене — 15,91%;

Ближа периферија: функционалне везе изван религије — 6,39%;

Даља периферија: негативне емоције и оцене — 2,34%; слободне асоцијације — 2,18%; идентификација са конкретном особом — 2,02%; идентификација са конкретном религијом — 1,56%;

Крајња периферија: личносно, интерперсонално, аксиолошко значење — 0,78%; веза са националним идентитетом — 0,78%; опозити — 0,31%.

Духовный (рус.)

Центар: функционалне везе у домену религије — 57,42%; функционалне везе изван религије — 23,76%;

Ближа периферија: позитивне емоције и оцене — 7,92%;

Даља периферија: слободне асоцијације — 1,98%;

Крајња периферија: дефиниција — 0,99%; негативне емоције и оцене — 0,99%; веза са националним идентитетом — 0,99%, идентификација са конкретном особом — 0,99%.

Побожност (срп.)

Центар: функционалне везе у домену религије — 43,28%; дефиниција — 29,17%;

Ближа периферија: позитивне емоције и оцене — 11,94%; негативне емоције и оцене — 8,81 %;

Даља периферија: идентификација са конкретном религијом — 2,03%; идентификација са конкретном особом — 1,35%;

Крајња периферија: функционалне везе изван религије — 1,08%; опозити — 0,54%; егзистенција — 0,40%; локализација — 0,27%; личносно, интерперсонално, аксиолошко значење — 0,13%.

Побожан (срп.)

Центар: неутралне синтагматске везе (модел двеју речи) — 42,08%; функционалне везе у домену религије — 27,54%;

Ближа периферија: дефиниција — 10,81%; позитивне емоције и оцене — 6,82%; негативне емоције и оцене — 4,24%;

Даља периферија: идентификација са конкретном особом — 1,80%; опозити — 1,67%; егзистенција — 1,54%; слободне асоцијације — 1,41%; функционалне везе изван религије — 1,28; идентификација са конкретном религијом — 1,02%;

Крајња периферија: веза са националним идентитетом — 0,90%; личносно, интерперсонално, аксиолошко значење — 0,64%.

Православни (срп.)

Центар: функционалне везе у домену религије — 62,53%;

Ближа периферија: неутралне синтагматске везе — 11,40%; веза са националним идентитетом — 7,32%; позитивне емоције и оцене — 4,50%; опозити — 4,36%;

Даља периферија: дефиниција — 2,67%; личносно, интерперсонално, аксиолошко значење — 1,97%; слободне асоцијације — 1,69%; негативне емоције и оцене — 1,26%; идентификација са конкретном особом — 1,26%;

Крајња периферија: локализација — 0,98%.

Святость (рус.)

Центар: функционалне везе у домену религије — 35,29%;

Ближа периферија: дефиниција — 15,68%; функционалне везе изван религије — 13,72%; позитивне емоције и оцене — 13,72%; негативне емоције и оцене — 10,78%;

Даља периферија: егзистенцијално и личносно значење — 4,90%;

Крајња периферија: асоцијација са конкретном особом — 1,96%; слободне асоцијације — 1,96%; прецедентни текст — 0,98%.

Свято (рус.)

Центар: функционалне везе изван религије — 48,18%; функционалне везе у домену религије — 20,90%;

Ближа периферија: прецедентни текст — 8,18%;

Даља периферија: позитивне емоције и оцене — 4,54%; дефиниција — 3,63%; слободне асоцијације — 3,63%;

Крајња периферија: идентификација са конкретном особом — 1,81%; идентификација са конкретном религијом — 0,9%; опозити — 0,9%; негативне емоције и оцене — 0,9%.

Святой (рус.)

Центар: функционалне везе у домену религије — 50%; функционалне везе изван религије — 22,11%;

Ближа периферија: асоцијација са конкретном особом — 12,5%;

Даља периферија: дефиниција — 4,80%; опозити — 3,84%;

Крајња периферија: слободне асоцијације — 1,92%; позитивне емоције и оцене — 0,95%.

Святая (рус.)

Центар: функционалне везе у домену религије — 44,11 %;

Ближа периферија: функционалне везе изван религије — 21,56%; асоцијација са конкретном особом — 20,58%;

Даља периферија: дефиниција — 2,94%; веза са националним идентитетом — 2,94%; позитивне емоције и оцене — 1,96%; негативне емоције и оцене — 1,96%;

Крајња периферија: прецедентни текст — 0,98%.

Бог (рус.)

Центар: слободне асоцијације — 19,86%;

Ближа периферија: идентификација са конкретним богом — 12,12%; дефиниција — 11,78%; прецедентни текстови — 11,78%; егзистенција — 10,1%; локализација — 10,1%; функционалне везе у домену религије — 8,41%;

Даља периферија: позитивне емоције и оцене — 4,37%; негативне емоције и оцене — 3,36%, опозити — 3,36%; личносно значење — 3,03%;

Крајња периферија: функционалне везе изван религије — 1,34%; веза са националним идентитетом — 0,33%.

Иисус (рус.)

Центар: дефиниција — 66,34%;

Ближа периферија: позитивне емоције и оцене — 6,73%; функционалне везе у домену религије — 5,76%; неутралне синтагматске везе — 5,76%;

Даља периферија: локализација — 2,88%; негативне емоције и оцене — 1,92%; прецедентни текст — 1,92%; личносно, интерперсонално, аксиолошко значење — 1,92%; слободне асоцијације — 1,92%;

Крајња периферија: веза са националним идентитетом — 0,96%.

Христос (рус.)

Центар: неутралне синтагматске везе — 63,90%;

Ближа периферија: дефиниција — 17,56%; функционалне везе у домену религије — 11,21%;

Даља периферија: позитивне емоције и оцене — 2,92%; негативне емоције и оцене — 2,43%;

Крајња периферија: функционалне везе изван религије — 0,48%; локализација — 0,48%; прецедентни текст — 0,48%; опозити — 0,48%; слободне асоцијације — 0,48%.

Богородица (рус.)

Центар: позитивне емоције и оцене — 28,15%; функционалне везе у домену религије — 26,21%; дефиниција — 22,33%;

Ближа периферија: прецедентни текст — 8,73%;

Даља периферија: асоцијација са конкретном иконом — 1,94%;

Крајња периферија: негативне емоције и оцене — 0,97%; слободне асоцијације — 0,97%.

Статистичка анализа заступљености група реакција које конституишу асоцијативна поља чија је структура предмет нашег испитивања омогућава дубље сагледавање карактера представа из сфере сакралног у свести наших савременика. Тако, високо позиционирање неутралних синтагматских веза у структури асоцијативног поља указује на аутоматизам употребе лексема, без дубљег осмишљавања њиховог значења, па и на њихову профанацију (*Христос, Иисус, храм* у руском, *православни* и *побожан* у српском језику). Изразитија заступљеност прецедентних текстова указује на то да одређени појам живи пре свега у контексту културних остварења познатих просечном носиоцу језика или устаљених језичких модела (*Бог, свјато, вера* у руском, *вера* у српском језику). Функционалне везе изван религије упућују на закључак да се у језичкој свести актуализује секундарно значење одређене лексеме, или да је на делу профанација употребе појма (*вера, духовный, свјато, свјатост, свјатая, храм* у руском, *духовност, црква, вера* у српском језику). Висока позиционираност слободних асоцијација показатељ је аморфности одређених представа (*Бог* у руском језику), док фреквентније асоци-

рање са конкретном особом или реалијом показује да се појава означена лексемом везује за спорадичне манифестације (*святой, святая* у руском). Прибегавање дефинисању говори о првенствено рационалном односу према појму означеном лексемом (*Иисус, Христос, Богородица, Бог* у руском, *духовност* у српском језику), док наглашавање личносног, интерперсоналног или аксиолошког значења, као и позитивних и негативних емоција и оцена, сведочи о постојању живог емоционално-доживљајног односа (*Богородица, духовный, Иисус, святость* у руском, *вера, духовност, побожан, православни, црква* у српском језику).

Од група реакција које се везују за периферију АП из сфере сакралног посебну пажњу заслужује веза са националним идентитетом¹². У руском језику од 11 анализираних, овај параметар присутан је у само 5 асоцијативних поља, и то на даљој (*святая* — 2,94%) или крајњој периферији (*духовный* — 0,99%, *Иисус* 0,96%, *церковь* 0,90% и *Бог* — 0,33%). У српској језичкој свести национално се више везује за религијско: најизразитије у АП *православан* — 7,32% (ближа периферија), затим *вера* — 1,42% (даља периферија), те *побожан* — 0,90%, *духовност* — 0,78% и *црква* 0,78% (крајња периферија) (у српском корпусу једино се *побожност* не доводи у везу са националним идентитетом). Занимљиво је поменути и податак да се верска не везује искључиво за националну и конфесионалну припадност испитаника, о чему, с једне стране, говоре асоцијације из групе локализација (нпр. *побожност* — *Шпанија, Далеки Исток*) и идентификација са конкретном религијом (*духовност* — *православље 3*, али и *Далај Лама; побожност* — *православље 4, секта 4, католичанство, Буда*), и с друге стране, подаци из *Обратног асоцијативног речника* (Драгићевић и др. 2011): *духовност* је 35 пута била асоцијација на 17 стимулуса, међу којима су и *Руси 3, исток 2; православци се*, од 8 реакција, 6 пута везују за Русе, *православље* — за стимулусе *Руси 8, Москва 5, Срби 4, руски језик 3, исток 2, Балкан, руски, православни* — за стимулусе *руски 3, српски 2*, док *православно* као једини стимулус има *руски*. У асоцијацијама на канонизоване Божије угоднике ипак преовладавају ликови из националне историје. За Србе је најчешћа асоцијација на стимулус *светац* — *Свети Сава 61*, следи *кнез Лазар 3*; Руси далеко ређе у свести имају националне свете — *Серафим* (Саровски, прим. наша) и *С.[Сергий] Радонежский* једини су асоцијати из националне историје Цркве на стимулус *святой* (од укупно 13 реакција), док су у АП *святая* (укупно 21 реакција) наведене искључиво личности из других средина.

Увид у структуру поља може нам помоћи да лакше уочимо разлике у психолингвистичким значењима лексема које се на лексикографском нивоу третирају као еквиваленти. Тако, лексикографска дефиниција лексеме *вера* у српском језику, према РСЈ, укључује следећа значења: 1. а. уверење, убеђење да постоје на-

¹² Социолошка истраживања показују да се у Србији религијско и национално доводе у међусловљен и међузависан однос. Однос између нације и религије је за 43% испитаника „узајаман“, при чему 58% сматра да је важно припадање „и једном и другом“. Ипак, 57% испитаника истиче да национална припадност не детерминише и верски идентитет (Николић, Јовић-Лазичић 2011: 119–120).

тприродне силе и виша, божанска бића, која управљају универзумом, религиозност. б. такво учење, религија, одређена религија, вероисповест; 2. задата реч, заклетва, обећање. 3. а. увереност да је нешто тачно или стварно, односно да ће се остварити, уверење, убеђење (*вера у победу*). б. поуздање, поверење (*вера у народ, вера у омладину*) (Николић 2007: 139). Друго значење, судећи према резултатима асоцијативних експеримената, може се оквалитиковати као архаично (потврђују га само идеосинкретична реакција *или невера* (прецедентни текст — *вјера и невјера*) и делимично реакција типа опозита *невера* са фреквенцијом 6 (делимично, с обзиром на полисемичност лексеме *невера* — 1. неверство; 2. издајник; 3. неверица, сумња; исп. Николић 2007: 808). За говорнике српског језика најактуелније је значење (1а), што убедљиво показује доминантан проценат функционалних веза у домену религије — 46,02%, знатно мање (1б), са 6,67% потврда, док су функционалне везе изван религије, које потврђују значење (3), заступљене са свега 5,68%. Насупрот томе, у свести носилаца руског језика примарно је значење ‘уверење, убеђење’ са укупно 33,98% потврда у асоцијацијама које се односе на функционалне везе изван религије, док је за семантику ‘религиозност’ везано 14,42% асоцијација, а за семантику ‘вероисповест’ свега 1,03%¹³.

4. ЗАКЉУЧАК

Анализа коју смо овде спровели показује компатибилност слике религиозности у језичкој свести савремених говорника руског и српског језика са налазима добијеним социолошким методама. Религијске представе код Руса су, судећи према структури и садржају АП лексема из сфере духовности, аморфне, негативније емоционално и експресивно маркиране него у Срба и подразумевају већу дистанцираност која се манифестује кроз интелектуалистички, рационални или атеистички приступ. Такође, уочава се синкретизам совјетског идеолошког става према верским вредностима и њиховог савременог статуса у постатеистичком и постоталитарном друштву, са веома slabим манифестацијама традиционалне оријентације. Код Срба је однос према појмовима из сакралне сфере претежно позитивно маркиран, али представе о њима неретко су нејасне. Преовладава традиционализам, са слабијим експонирањем националног елемента, премда се уочава и извесна профанација појмова и представа из сакралне сфере која проистиче из коегзистенције религијског са секуларним.

Наше истраживање документује и подесност методе анализе АП за утврђивање религиозности код репрезентативног корпуса испитаника, као и њену компатибилност са социолошким методама утврђивања индикатора религиозности. Такође, не на последњем месту, чини нам се да ова студија поткрепује и већ

¹³ У тезаурусу Кузњецова семантика лексеме *вера* дефинише се управо у овом поретку: 1. твердая убежденность, глубокая уверенность в ком-л., чем-л. 2. религиозное учение, вероисповедание; религия. 3. доверие (разг.) (Кузнецов 2004: 117).

доказану адекватност ове методе у домену конфронтационих испитивања језичке слике света код припадника разних етносоциокултурних заједница у циљу идентификовања и разјашњавања релевантних истоветности, сличности и разлика.

ЛИТЕРАТУРА

- Благојевић М. 2011: Актуелна религиозност грађана Србије, [В сб.:] А. Младеновић (ред.), *Религиозност у Србији 2010: истраживања религиозности грађана Србије и њиховог става према процесу европских интеграција*, Београд: Хришћански културни центар — Центар за европске интеграције — Фондација „Конрад Аденауер“, 43–72.
- Драгићевић Р. 2010: *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Дубин Б. 2004: *Массовая религиозная культура в России (тенденции и итоги 1990-х годов, Вестник общественного мнения* 3, 35–46.
- Кубурић З. 1999: *Хришћанство и психичко здравље верника*, [В сб.:] З. Кубурић, М. Вукмановић (ред.), *Хришћанство, друштво, политика, Godišnjak JUNIR* 6, 75–88.
- Кубурић З. 2010: *Верске заједнице у Србији и верска дистанца*, Нови Сад: Центар за емпиријска истраживања религије.
- Караулов Ј.Н. 1996: Типы коммуникативного поведения носителя языка в ситуации лингвистического эксперимента, [В сб.:] Н.В. Уфимцева (ред.), *Этнокультурная специфика языкового сознания*, Москва: Институт языкознания РАН, 67–96.
- Митрохин Н. 2007: Социология ‘бескорыстных мечтателей’ или как все-таки считать количество православных, *Неприкосновенный запас* 51, 13–24.
- Николић М., Јовић-Лазић А. 2011: „Религиозна“ транзиција и/или транзиција „религиозности“ у Србији, [В сб.:] А. Младеновић (ред.), *Религиозност у Србији 2010: истраживања религиозности грађана Србије и њиховог става према процесу европских интеграција*, Београд: Хришћански културни центар — Центар за европске интеграције — Фондација „Конрад Аденауер“, 113–121.
- Радисављевић Ћипаризовић Д. 2006: *Религиозност и традиција*, Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета.
- Радић Т. 2011: Преглед истраживања „Религиозност у Србији 2010“, [В сб.:] А. Младеновић (ред.), *Религиозност у Србији 2010: истраживања религиозности грађана Србије и њиховог става према процесу европских интеграција*, Београд: Хришћански културни центар — Центар за европске интеграције — Фондација „Конрад Аденауер“, 13–33.
- Синелина Ј. 2010: *Динамика религиозности грађана Русије од 1989. до 2006. године*, [В сб.:] Р. Биговић (ред.), *Могућности и донети социјалног учења православља и православне Цркве*, Београд–Ниш: Фондација „Конрад Аденауер“ — ЈУНИР, 113–138.
- Стефановић М. 2012: *Језичка слика породице у руском и српском језику*, Нови Сад: Филозофски факултет.
- Стефановић М. 2013: Црква у асоцијативном систему српског језика, [В сб.:] Ј. Грковић-Мејџор, К. Кончаревић (ред.), *Теолингвистичка проучавања словенских језика = Theolinguistic Studies of Slavic Languages*, Београд: САНУ — Одељење језика и књижевности, 285–294.
- Уфимцева Н.В. 1996: Русские: опыт еще одного самопознания, [В сб.:] Н.В. Уфимцева (ред.), *Этнокультурная специфика языкового сознания*, Институт языкознания РАН, Москва, 139–162.
- Чеснокова В.Ф. 2005: *Тесным путем. Процесс воцерковления населения России в конце XX века*, Москва: „Академический проект“.

ЛЕКСИКОГРАФСКИ ИЗВОРИ

- Кузнецов С.А. (ред.) 2004: *Большой толковый словарь русского языка*, Санкт-Петербург: «Норинт».
- Драгићевић Р., Пипер П., Стефановић М. 2011: *Обратни асоцијативни речник српскога језика (II део: од реакције ка стимулусу)*, „Београдска књига“, „Службени лист“, Београд: Филолошки факултет у Београду.
- Караулов Ю.Н., Сорокин Ю.А., Тарасов Е.Ф., Уфимцева Н.В., Черкасова Г.А. 1994: *Русский ассоциативный словарь. Кн. I. Прямой словарь: от стимула к реакции. Ассоциативный тезаурус современного русского языка. Часть I*. Москва: «Помовский и партнеры».
- Пипер П., Драгићевић Р., Стефановић М. 2005: *Асоцијативни речник српскога језика. (I део: од стимулуса ка реакцији)*, „Београдска књига“, „Службени лист“, Београд: Филолошки факултет у Београду.
- Николић М. (уред.) 2007: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска.

SUMMARY

Associative dictionaries as a source for studying religiosity in post-atheistic societies of Eastern and Southeastern Europe (on the material in Russian and Serbian languages)

К е у о р д с: sociolinguistics, theolinguistics, sociology of religion, religiosity, associative dictionary, associative fields of a lexeme, modern Serbian language, modern Russian language.

The essay deals with the analysis of the content and the structure of the associative fields of lexemes from the semantic field “religion and Church” in Russian and Serbian languages on the material of associative dictionaries. The aim of this study is the reconstruction of the notions of the religiosity in the consciousness of the both language speakers. The results are set in correlation with the recent sociological studies of the religiosity of Russian and Serbian citizens. The analysis reveals the compatibility of the picture of the religiosity in the language consciousness of the contemporary speakers of Russian and Serbian languages with the findings obtained by sociological methods. According to the structure and the content of the associative fields of the lexemes from the domain of spirituality, religious notions among Russians are amorphous, emotionally and expressively more negatively marked than among Serbs, and they imply greater detachment which is manifested through intellectualistic, rational and atheistic approach. The syncretism of the Soviet ideological attitude toward religious values and their modern status in the post-atheistic and post-totalitarian society is also noticeable, with its rather weak manifestations of the traditional orientation. Among Serbs, the attitude toward the terms from the sacral domain is mostly positively marked, but notions about them are often ambiguous. The most dominant is the traditionalism, with the weaker exposing of the national element, but certain profanation of the terms and notions form the sacral sphere are also noticeable, and it stems from the coexistence of the religious and the secular.